

Emira MEŠANOVIĆ

*JEZIK I DEMOKRATIZACIJA* (zbornik radova)

(Institut za jezik, Posebna izdanja, knj. 12, Sarajevo, 2001)

Institut za istočnoevropske i orijentalne studije Univerziteta u Oslu i Institut za jezike u Sarajevu organizirali su u Neumu 21. i 22. septembra 2001. godine Međunarodni naučni skup "Jezik i demokratizacija", u kojem su učestvovali mnogi cijenjeni slavisti iz Norveške, Švedske, Austrije, Francuske, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije i Crne Gore. Organizatori su željeli da nakon 10 godina ponovo okupe lingviste kako bi se osvijetlila jezička situacija na prostoru gdje je do 1990. godine egzistirao srpskohrvatski/ hrvatskosrpski jezik. Nestankom tog zajedničkog jezičkog standarda nastala su tri standardna jezika čija je baza isti organski idiom, tj. štokavsko narječje, što osigurava uspješnu komunikaciju među njihovim korisnicima, ali i dodatno komplicira političko tumačenje jezičkoga stanja. Stoga je osnovni cilj ovog skupa postalo utemeljenje naučne misli o raslojavanju jezika u višenacionalnim zajednicama u procesima demokratizacije društva. Institut za jezik u Sarajevu objavio je iste godine Zbornik radova (knjiga 12) sa svim podnesenim referatima – saopćenjima (28), pozdravnim riječima i porukom sa zatvaranja konferencije. Teme ovih radova vrlo su raznolike i tiču se najrazličitijih problema koji se ukazuju pri ovakvim ili sličnim momentima.

**Svein Mønnesland** u referatu sa nazivom "*Sociolingvistička situacija deset godina poslije raspada Jugoslavije*" ukazuje na svojevrsnu sličnost jezičkih situacija skandinavskog i srednjojužnoslavenskog područja (ovaj termin uveo je D. Brozović). Ta sličnost ogleda se u postojanju različitih dijalekata koji omogućavaju međusobno sporazumijevanje, ali sa više standardnih jezika. Glavni uzrok formiranja više standardnih jezika bio je nacionalizam, tj. jačanje nacionalne kulture i nacije. Međutim, hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski jezik suočili su se i sa problemom norme – hrvatski sa problemom purizma, srpski sa problemom latinice i ijekavice, crnogorski sa dijalekatskim crtama, a bosanski jezik sa težnjom ka zapadnoj leksici i odnosu spram orijentalizama. Bosanskom jeziku se još uvijek osporava njegov naziv, a, kako misli autor, potrebno je stvoriti jedan širi bosanski standard koji bi zadovoljio potrebe svih onih koji se žele njime služiti. Otvorenost među Bošnjacima, Hrvatima i Srbima doprinijela bi boljoj komunikaciji u školstvu i javnosti,

ali nijednom narodu se ne smije osporiti pravo na nacionalni standard – to je osnovna misao autora koja se nameće kao zaključak.

**Dalibor Brozović** (*“Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području”*) definirao je i omeđio srednjojužnoslavensko područje kao prostor između hrvatsko-slovenske i srpsko-makedonske granice, a obuhvata sva četiri narječja kojim govore Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati i Srbi (kajkavsko, štokavsko, čakavsko, torlačko). Pošto standardni idiomi kojim se služe ovi narodi imaju istu materijalnu osnovicu, oni predstavljaju realnu konkretizaciju jednog apstraktnog modela – standardnu novoštokavštinu. No, za narode koji se služe njima, to jesu njihovi standardni jezici, pa zato nema potrebe tim naučnim faktima opterećavati govornike. Autor smatra da nikada, zapravo, nije ni postojao jedinstveni jezik Srba i Hrvata, te da nije moglo ni doći do njihovog razdvajanja 90-ih godina 20. stoljeća. Oni su imali svoje neovisne standardizacije, a razlikuju se i po jezičkim osobitostima. Stoga su za njega kritike upućene hrvatskom purizmu neosnovane – ne zazire se od njemačkog, mađarskog, slovenačkog purizma, ali od purizma srednjoevropskog tipa, kakav je hrvatski, pravi se senzacija.

*“Jedan ili tri jezika?”* naziv je referata **Miloša Kovačevića** u kojem se sagledava odnos srpskog, hrvatskog i bosanskog/“bošnjačkog” jezika i nudi odgovor da je riječ o jednom jeziku sa tri normativne varijante, tj. o jednom lingvističkom jeziku, a tri politička jezika. Međutim, ono što posebno plijeni pažnju u ovom izlaganju, pored oštrog tona u obraćanju pojedinim lingvistima, jeste mišljenje da je srpski jezik “hiperordiniran ‘hrvatskom i bosanskom’, jer se oba iz njega mogu izvesti, dok obrnuto nije moguće”. Ova tvrdnja dovoljno govori o autorovim pogledima na jezičke prilike na srednjojužnoslavenskome prostoru.

**Slobodan Remetić** (*“S jednog jezika na tri: premoć politike nad lingvistikom”*) obrazlagao je prilike pod kojim je nastao jedan standardni jezik Srba i Hrvata iako to nije uobičajena pojava kod slovenskih naroda. Ukoliko se ostavi politika i razmotre čisto lingvistički argumenti, jasno je da danas postoji isti standardni jezik sa tri nacionalne varijante, nazvane jezicima, s napomenom da bi Bošnjaci trebali imenovati svoj jezik bošnjačkim, jer će u protivnom izgubiti svoj kulturni i jezički identitet (?!).

**Branislav Brborić** (*“Trojezičnost i/ili jednojezičnost”*) smatra da postoji standardna jednojezičnost koja se razlaže na tri varijante, ali govoriti o trovarijantnosti srpskog ili trovarijantnosti hrvatskoga jezika, beskorisno je i ekstremističko. Kao i većina drugih beogradskih lingvista, i Brborić osporava naziv bosanski jezik pravdajući svoj stav krivim izvođenjem naziva jezika i naroda koji se njime koristi (Bošnjaci – bosanski).

Uspoređujući bosanskohercegovački standardnojezički izraz i bosanski jezik, **Ibrahim Ćedić** dolazi do zaključka da je bosanski jezik podudaran s njim i da je, zapravo, nastavak bh. standardnojezičkog izraza. Norma koju propisuju nove gramatike uglavnom poštuje prethodna pravila izuzev pojedinih novina koje, opet, ne funkcioniraju dosljedno u praksi, pa se stoga norma treba okrenuti savremenoj jezičkoj situaciji. Naziv bosanski jezik, pojašnjava autor, nije niti je bio ikada sporan – to je naziv koji ima svoju dugu tradiciju u narodu, dok naziv bošnjački jezik korisnici nisu nikada prihvatili, a usto svaki narod ima potpuno pravo da naziv svoj jezik onako kako hoće.

Velika zbrka i mnoge nejasnoće u jeziku muče sve u BiH. **Hanka Vajzović** posvetila je svoj rad upravo toj savremenoj jezičkoj situaciji u BiH (komunikativnoj i simboličkoj funkciji jezika). U jeziku i jezičkoj politici vlada takav haos i govorna nekultura da “ni bosanski jezik nije više jezik Bosne, niti je jezik Bosne bosanski jezik”. Izlaz iz ovog nimalo zavidnog stanja autorica iznalazi u prednosti komunikativne funkcije bez potiskivanja simboličke funkcije jezika.

O nacionalnom u srednjojužnoslavenskim organskim i drugim idiomima govorio je **Josip Lisac**. Dva su načina posmatranja tog pitanja: prvi, svaki narod imao bi svoj jezik i naziv za njega, i drugi, složeniji, koji pored jezičnih kriterija uključuje i sociolingvističke momente (nacionalna i teritorijalna pripadnost, upotreba standardnog jezika). Iako na prostorima srednjojužnoslavenskog idioma nema jezičnih karakteristika koje pripadaju samo jednoj naciji, postoje neke pojave koje su šire zastupljene u pojedinim jezicima, ali se ne smije očekivati da i pripadnici druge nacionalne skupine prihvate tu ekspanziju.

**Slavko Vukomanović** u referatu s nazivom “*O jezičkoj i etničkoj netoleranciji*” ukazao je na mnoge negativne pojave što su iznikle i u srpskim i hrvatskim lingvističkim krugovima kao rezultat težnje za što većim udaljavanjem njihovih jezika. Kao primjeri za to navode se dvojezični hrvatsko-srpski rječnici i leksikoni gdje se, tvrdi autor, za srpske riječi navode one riječi koje to nisu, a većina srpskih riječi imenovana je hrvatskim izvornim riječima. S druge strane, u Srbiji se vodi bitka za državnu zaštitu ćirilice koja bi na taj način postala nacionalno obilježje srpskoga naroda.

“*Naziv jezika kao ustavnopravna kategorija*” tema je kojom se bavio **Milan Šipka**. Autor je preispitivao odluku Ustavnog suda Federacije BiH o proglašavanju naziva bošnjački jezik neustavnim, a odobrenjem naziva bosanski jezik, te prativši reakcije u BiH i u susjednim državama, ponudio je nekoliko mogućih rješenja: da Bošnjaci prihvate naziv bošnjački jezik, da drugi standardi prihvate naziv bosanski, ili da Bošnjaci i dalje zadrže naziv bosanski, a da ga u isto vrijeme Srbi i Hrvati nazivaju bošnjačkim. Ali to, insistira autor, treba prepustiti lingvistici i lingvistima, a nikako pravu i sucima.

Na bh. tlu razvijala se od davnina osobita književnojezička tradicija koja je, s jedne strane, povezivala prisustvo ćirilice sa susjednim tradicijama, a, s druge strane, upotreba arebice i alhamijado pismenosti činila je posve jedinstvenom i drugačijom od njih. Koliko se vodilo računa o jezičkim i književnim osobitostima bh. terena pri formiranju standardnoga jezika, tj. o njihovom zanemarivanju u tom procesu, analizirala je **Jagoda Jurić-Kappel**, koja izdvaja fenomene franjevačke pismenosti i NŠFK-a kao obilježja bh. pismenosti (“*Neke posebnosti starije bosanske književnosti i njihov udio u standardizacionim procesima - Propuštene mogućnosti? -*”).

**Muhamed Šator** (“*Od Kallayeovog monocentrizma do policentričnih jezičkih standarda*”) nastoji konačno razbiti stvorenu pogrešnu sliku o Kallayevoj jezičkoj politici u BiH. Nikakav preokret niti nasilno usmjeravanje jezičkih tokova nije tada sprovedeno. Zatečenom stanju data je samo neophodna podrška u eksplicitnom normiranju stanja, sa izraženom integrirajućom jezičkom politikom koja je podržavala demokratsku klimu i toleranciju među svim govornicima. Nasuprot tome, danas u BiH postoje policentrični jezički standardi kao rezultat nacionalne polarizacije.

**Stojan Vrljić** u nazivu ovog skupa (jezik i demokratija) vidi rješenje za usaglašavanje komunikativne i simboličke funkcije jezika u nehomogenim zajednicama kakva je BiH. Inače, u BiH vlada pravilo većine: tamo gdje dominira jedan narod u upotrebi je njegov jezik (hrvatski, srpski, bošnjački /?!/), dok je manjina, i njena demokratska prava, nezaštićena.

Teritorijalne varijante nekadašnjeg srpskohrvatskog jezika potkraj 20. stoljeća promovisane su u standardne jezike (srpski, hrvatski, bosanski/bošnjački), subvarijante u nove varijante, a nekadašnje urbano-regionalne realizacije prerastaju u nove subvarijante. Ovu ideju o komplementarnim procesima raslojavanja i promovisanja jezika tumačio je **Milorad Radovanović** iznoseći i karakteristike mogućih novih varijanata srpskog jezika.

O komunikacijskoj i simboličkoj dimenziji jezika bilo je govora i u radu "*Stara jezična prava i nove jezične manjine*" **Dubravka Škiljana**. U ovom slučaju ispitivano je kako se u novonastalim državama, za razliku od bivše Jugoslavije, nacionalni jezici, simboli država, stavljaju i ispred jezika manjina bez obzira na njihovu komunikacijsku prevagu.

Pet najbitnijih karakteristika postmodernog stanja jezika i komunikacije datih u radu **Milorada Pupovca** jesu: komunikacija se od javnosti okreće ka interpersonalnosti; dominantan oblik jezične komunikacije sve je manje njegov pisani, a sve više njegov govorni oblik; monološki tipovi iskaza sve više ustupaju mjesto njegovom dijaloškom tipu; zajednica tekstova sve više ustupa mjesto zajednici govornika i slušaoca; eksplicitna snaga normiranja sve je slabija. No, niti jedna nema većeg značaja za jezične standardizacije na prostorima nekadašnje Jugoslavije. Stoga su određena dva aspekta standardizacije: standardizacija kao diskurzivna praksa i standardizacija kao vernakularizacija. Njihovi rezultati jesu ostvarivanje diskursa nacije i vernakulara države.

Dok društvena integracija onemogućava prodor nacionalnog u jezik, pri čemu se komunikacijska i simbolička funkcija jezika održavaju u ravnoteži, dezintegracioni procesi u društvenim zajednicama pogoduju variranju jezičkih sistema i njegovoj dezintegraciji. Ovom problemu posvećen je referat **Josipa Baotića**, koji najveće poteškoće pri tumačenju jezika na južnoslavenskim prostorima vidi upravo u jezičkom nacionalizmu, tj. učenju mladogramatičara da je jezik emanacija duha naroda, što se opet svodi na konstataciju jezik=narod, narod=jezik. Za naše narode i naše (ne)prilike najprihvatljivije je da jezik shvataju kao "zajednicu organskih idioma četiriju naroda, koji ga na različite načine doživljavaju kao svoj, pa različito i imenuju".

Osnovne postavke na kojima **Ljiljana Stančić** temelji svoj rad "*Demokratska društva afirmiraju različitost*" jesu prihvatanje jezične zbilje te afirmiranje prava na različitost i individualnu slobodu, a da bi se pronašao izlaz iz jezičnih problema, napose u BiH, jezikoslovce očekuje obimno ispitivanje svih aspekata te situacije, te svakako i uvažavanje odgovarajućih nejezičnih faktora.

U veoma obimnom radu **Naile Valjevac** "*Uloga psihičkih činilaca u (pre)oblikovanju standardnojezičke norme*" razmatrano je raslojavanje jezika u posebnim okolnostima, tj. u "revolucionarnim periodima razvoja standardnog jezika neodvojivih od ukupnog društvenog i političkog restruktuiranja, s osvrtnom na to kako psihički faktori imaju veliki utjecaj na taj proces. Kao primjer autorica navodi upravo bosanski jezik tumačeći i stavove drugih autora iz ovog zbornika. Tako se konačno ističe da jezičko pitanje u BiH

nije nerješivo, ali je usko vezano za političke nesporazume, a suština tih nesuglasica jeste tradicionalni i višestoljetni naziv bosanskoga jezika, koji ni Srbi ni Hrvati ne prihvataju. Problemi jezičke norme riješit će se timskim radom u istraživačkim projektima čiji će rezultati biti široko verifikovani u stručnoj i društvenoj javnosti, pa tek onda pušteni u javnu upotrebu, a sva ova pitanja rješavat će se samo u BiH, ne u Beogradu, i ne u Zagrebu.

**Sreto Tanasić** (*“Jezička situacija u BiH: komunikacijsko jedinstvo i upadljiva simbolička razvedenost, s naglaskom na problematici u školstvu”*) smatra da su sva tri naroda iskoristila svoje demokratsko pravo da svako odlučuje o svom jeziku, no razlike su tako zanemarljive da ne ugrožavaju komunikaciju na ovom prostoru i nema opravdane potrebe za jezičkim udaljavanjem i ugrožavanjem te komunikacije. Potom je vrlo jasno rečeno kako srpski narod u BiH nije nikada, niti će sada pristati da svoj jezik nazove bosanskim, jer oni svoj jezik “baštine i izgrađuju sa cjelinom srpskog naroda”.

*“(Ne)demokratičnost jezičke politike i opća politika”* rad je koji je **Mevlida Karadža** predstavila na ovom skupu kao manji dio projekta “Multikulturalnost i identitet” Univerziteta Lille u Francuskoj. Osnovni predmet ovog sociolingvističkog istraživanja jeste odnos opće politike države BiH prema jezičkoj politici u njoj. Kao polazni dokumenti poslužili su Ustavi BiH (13 ustava) iz kojih se lahko nazrela složena državna struktura i još složenija jezička politika s dvije tendencije: onom kojom bi bila zadovoljena prava svih građana, i drugom koja teži nacionalnom homogeniziranju i koja bi ugrozila građanska prava. Bosni i Hercegovini treba jasna, demokratska jezička politika kako bi nas izvela iz haotične situacije i usmjerila ka savremenom svijetu.

**Remzija Hadžiefendić-Parić** pisala je o raznovrsnim i mnogobrojnim metodama i modelima u lingvistici. Zbog metodoloških problema nekoliko decenija bh. lingvistika nije mogla dati napredne rezultate svoga istraživanja. Danas u BiH, iako su postojali uvjeti za stvaranje jednog standardnog jezika izvedenog iz bh. standardnojezičkog izraza, funkcioniraju tri jezika: hrvatski (izveden iz zapadne varijante srpskohrvatskog jezika), srpski (izveden iz istočne varijante) i bosanski (izveden iz bh. standardnojezičkog izraza).

Kako bi bilo što manje (ili nikako) srbizama u hrvatskom jeziku, izdato je više rječnika i priručnika posvećenih ovom leksičkom pitanju. **Sven Gustavsson** uspoređivao je takve rječnike (Bujasov, Brodnjakov, Anićev) i pravopis (Babić-Moguš-Finka). Bez dvojbe, svojstvena im je nepreciznost pri navođenju i tumačenju primjera i svakako izostavljanje same definicije pojma kako bi se konačno raščistilo šta je to srbizam.

Uprkos činjenici da u govornoj praksi klasično novoštokavsko akcentiranje riječi stranog porijekla nije zaživjelo, ortoepska norma hrvatskoga jezika nikad nije odustala od insistiranja na njegovoj realizaciji i jedinoj verifikaciji. Prijedlog da se određeni primjeri sa silaznim akcentom izvan prvog sloga prihvate i propišu bar kao dubleti oblicima sa uzlaznom intonacijom nalazimo u radu **Ive Pranjkovića** *“Za demokratizaciju hrvatske ortoepske norme”*, gdje se uzgred poredi i akcenatska norma u susjednim jezicima.

Usporedbu morfoloških odlika bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika načinio je **Senahid Halilović** uzimajući za izvore njihove aktualne normativne priručnike. Zaključak autorov glasi: razlike u ovom segmentu zanemarljive su i malobrojne, a interesantno je da se niti jedna nova norma ne udaljava od starog zajedničkog standarda koji je sam po sebi nudio više mogućnosti. Kao svoju osobitost norme su prihvatile onaj izbor koji je i otprije za njih bio najkarakterističniji i najbliži njihovim govornicima.

**Marko Samardžija** skrenuo je pozornost na deideologizaciju u hrvatskom jeziku koja je izazvala neke promjene u leksici krajem 20. stoljeća. Uzrok tome prvenstveno je promjena državne strukture i ideološkog okvira. Kakvu sudbinu mogu doživjeti deideologizirane lekseme, govore primjeri lekseme "drug", potpuno potisnute iz upotrebe u postkomunističkom vremenu, ili niz ponovo oživljenih leksema (plaća, poduzeće, seljak).

U iscrpnom radu "*Paralela aktuelnih pravopisa bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*" **Hasnije Muratagić-Tune** analizom pravopisnih rječnika utvrđena je razlika među ovim jezicima, a potom su sagledane razlike jednog pravopisa prema druga dva i na kraju naznačene međusobne pravopisne razlike. Iako se proučavanjem samog pravopisa ne mogu donositi pouzdani zaključci i o jeziku samome, autorica se odlučila za njegovu analizu, jer su za sva tri jezika najprije izašli upravo pravopisi i jer oni objedinjuju gramatičke i stilske pojave.

Posljednji rad predstavljen na ovom skupu bavi se crnogorskom standardnom ijekavicom (**Branislav Ostojić**: "*Strukturalno-genetski identitet crnogorske standardne ijekavice*"). Naspram ostalih ijekavskih područja bivšeg srpskohrvatskog jezika, crnogorska ijekavica bila je otvorenija za inovacije i stoga nije mogla ostati u okvirima klasične Vukove ijekavštine. Karakteristične ijekavske, ekavske i ikavske pojave (ekavski refleks jata iza r, l; ikavizmi ispred đ, o; hiperijekavizmi itd.) po kojima se izdvaja crnogorska govorna praksa obrazložene su u radu uz potrebnu potvrdu primjerima iz pisanih tekstova i savremene govorne komunikacije.

Pozdravnim riječima Sveina Mønneslanda, vođe projekta, kojim poziva na ponovni susret za 2 godine, okončana je konferencija u Neumu. Organizatori su bili zadovoljni samim tim što su uspjeli okupiti jezičke stručnjake kako bi progovorili o jeziku i jezicima na ovim prostorima.